

LITERATURA (SKORO JEN) PODLE ÚŘEDNÍKŮ:

VELKÝMI PÍSMENY a **malými podtrženými písmeny** jsou vyznačeni **AUTOŘI** a **anonymní díla**, jejichž znalost je podle úředníků z Cermatu povinná pro maturitní zkoušku z češtiny jako celek (tedy již pro test); **autory** (a **anonymní díla**) uvedené malými písmeny jsem přidal já, protože vím, že jsou pro pochopení vývojových souvislostí české či světové literatury také nezbytní.

LITERÁRNÍ EPOCHY, SMĚRY, PROUDY, Hnutí A SKUPINY A VYBRANÍ AUTOŘI LITERÁRNÍCH DĚL (+ ANONYMNÍ DÍLA)

Starověký Orient

V oblasti **starověkého Východu** vznikly **nejstarší státy** (první z nich kolem r. 3 500 př. Kr.) a v nich (již kolem r. 3 000) **první písmo** a **první psané texty i literární díla**.

Epos o Gilgamešovi (kolem r. 2 500 – 7. století př. Kr.; Mezopotámie): První velké dílo světové literatury; první epos, příklad hrdinského eposu; **epos** je literární forma, jejím obsahem bývá nejčastěji **mýtus** – obrazný příběh objasňující smysluplný vztah člověka a světa; Epos o Gilgamešovi, to byly původně samostatné básně (Sumerové), teprve později souvislý text (Semité, zejména Asyřané).

2 tematické okruhy: (1) Přátelství uruckého polobožského krále Gilgameše (z městského státu Uruk) a polidštěného divocha Enkidua; Gilgameš byl původně krutý král, který zotročil svůj lid pro vybudování mohutných uruckých hradeb, Enkidua zbavila jeho zvířecí podstaty intimním stykem nevěstka Šamchat, oba muži konají hrdinské činy symbolizující postupnou emancipaci člověka vůči bohům: boj proti obru Chumbabovi v cedrovém lese, boj s nebeským býkem seslaným odmítnutou bohyní plodnosti Ištar;

(2) Po Enkidově smrti Gilgamešovo hledání nesmrtnosti; Gilgamešovo putování je příkladem questu (náročné pouti za poznáním sebe sama), šenkýřka Siduri radí Gilgamešovi hédonismus (užij si každého dne), stařec Utanapištim, který přežil v arše potopu světa (viz biblický Noe), zná cestu k nesmrtnosti, ale ta je pro člověka prakticky nedosažitelná: marná snaha o bdění beze spánku, rostlina věčného života vyzdvižená ze dna moře, had jako symbol cyklického, mytického pojetí času kýženou rostlinu pak Gilgamešovi odnese, Gilgameš při návratu do Uruku dospívá k poznání, že nesmrtnost spočívá v činech pro obec (motiv uruckých hradeb).

Bible: Starý zákon (2. – 1. tisíciletí př. Kr.; Palestina; jazyk hebrejštiny; svatá kniha judaismu a křesťanství; zápis starší ústní tradice) a **Nový zákon** (1. – 2. století po Kr.; Palestina a východní Středomoří; jazyk řečtiny; svatá kniha křesťanství): obě náboženství jsou monoteistická (jediný, všemohoucí Bůh/Hospodin stvořil svět a vládne mu) a zároveň to jsou náboženství knihy a náboženství smlouvy: vztah mezi Bohem a člověkem je založený na smlouvě (Starý zákon: když člověk plní Boží vůli, může si být jistý Boží ochranou; Nový zákon: člověk projevuje synovský vztah k Bohu prostřednictvím láskyplného vztahu k člověku).

Některé postavy i příběhy Starého zákona: první lidé Adam (stvořen z prachu země) a Eva (stvořena z Adamova žebra), jejich synové Kain a Abel (zabit Kainem žárlivím na Boží přízeň), Noe v arše s rodinou a zvířaty za potopy světa, patriarchové Metuzalém (vůbec nejdéle žijící člověk), Abraham, který přišel z Mezopotámie do Palestiny, jeho syn Izák, Izákovy synové Jákob a Ezau, Jákob (zvaný též Izrael) se stal otcem 12 synů, a tedy praotcem 12 kmenů izraelských, egyptské otroctví Izraelitů, pod Mojžíšovým vedením vyjití z Egypta a 40 let života na poušti, pak opět

příchod do Palestiny (země zaslíbené) pod vedením Jozua, v Palestině Izraelitům vládnou jejich soudcové Samson, Samuel aj., pak přichází slavná éra 3 králů: sjednotitel Saul, bojovný David (ještě jako mladík zabil obra Goliáše z útočného národa Pelištejců), moudrý a bohatý Šalomoun, poté rozpad izraelského státu na severní Izrael a jižní Judsko, veřejně působí nabádaví proroci Eliáš, Izajáš aj., babylonské zajetí Židů (= izraelských obyvatel Judska), vznik víry v budoucí příchod Mesiáše – božskou přízní obdařeného krále (z Davidova rodu), který vysvobodí židovský národ z dějinných útrap a bude mu spravedlivě vládnout.

Nový zákon: 4 evangelia (tradiční jména domnělých autorů: Matouš, Marek, Lukáš, Jan; ve skutečnosti jde o zápis ústní tradice): obsahují příběhy Ježíše Nazaretského a 12 apoštolů (Ježíšových učedníků), jako místo Ježíšova vánočního narození se tu udává Betlém, Ježíšovými rodiči byli tesař Josef a jeho žena Maria, Ježíš bývá označován jako Boží syn, scéna Ježíšova narození ve chlévě a klanění tří králů (vlastně mudrců) symbolizují, že velké okamžiky přicházejí v skrytu a že všechna světská moc a věda se sklánějí před zázrakem Božího stvoření, Ježíš jako mladý muž byl pokřtěn vodou z řeky Jordán prorocky působícím Janem Křtitelem, se svými apoštoly (první z nich Petr, pak mj. nevěřící Tomáš, nejmladší Jan, zrádce Jidáš) šířil nové náboženství křesťanství: je založeno na synovském vztahu k Bohu Otcí prostřednictvím nesobecké lásky k bližním (modlitba *Otče náš*), své kazatelské působení Ježíš posiloval konáním zázraků (mj. muže jménem Lazar vzkřísil z mrtvých), během jeruzalémského velikonočního týdne Ježíš vyhnal kupce z chrámu (prvek sociální revolty), ustanovil poslední večeři chleba a vína jako hlavní rituální obřad (odtud bohoslužba mše), pak byl Římany za přispění židovských velekněží i zmanipulovaného davu popraven ukřižováním, ovšem křesťané věří, že vstal z mrtvých a společně s Bohem na nebesích vládne světu (Ježíš Kristus = Mesiáš; idea Nejsvětější trojice: Otec, Syn a Duch svatý), až křesťanský vztah mezi lidmi převládne, dojde ke Kristovu návratu na zem, ke vzkříšení mrtvých a k Poslednímu soudu a nastane věčné Boží království, v němž se nebe i země prolnou a nebude mezi nimi rozdíl; **listy Pavla z Tarsu**, který zakládal křesťanské obce ve východním Středomoří; silně metaforický spis **Zjevení svatého Jana (Apokalypsa)** o epickém vítězství sil dobra nad silami zla na konci dějin v souvislosti s Kristovým příchodem.

Antika

Pod pojem **antika** zahrnujeme dějiny i kulturu starověkého Řecka a starověké Itálie (ovládané městem Římem) a souvisejících oblastí (fakticky celého tehdejšího Středomoří aj.). Časově jde o epochu **asi 1 700 př. Kr. – asi 500 po Kr.** Jedná se o skupinu navzájem blízkých kultur, takže hovoříme o **antické civilizaci**; náleží mezi hlavní zdroje dnešní euroamerické civilizace.

Antika přinesla **počátky prakticky všech specializovaných věd.**

V myšlení o člověku a světě došlo ke **sváru mezi mýtem a logem**. Oba pojmy se vztahují ke smysluplnému řádu světa a k jeho poznávání, ale: mýtus pracuje s příběhem, zatímco logos s racionální úvahou; mýtus vidí vývoj světa jako cyklický, logos jako lineární.

V antice vznikají a rozvíjejí se základní **typy státního zřízení a politického uspořádání**; monarchie, aristokracie, tyrannis, demokracie, římská republika, císařství; jejich střídání dlouho směřuje od samovlády k dělbě moci, ale od sklonku římské republiky dochází k obnově autokratického stylu politiky.

V antickém **náboženství** převládá víra v antropomorfizovaná božstva na řecké hoře Olympu, ale počítá se i s univerzálním duchovním principem (bůh filozofů) a nakonec se rozšiřuje křesťanství. Ve **výchově, vzdělávání i umění** existuje ideál všestranně rozvinuté osobnosti. Zejména výtvarné umění antiky zůstává častým inspiračním zdrojem prakticky pro celou další historii.

Na půdě **logu** dochází k vyprofilování **2 základních pohledů na svět**. Tyto dva pohledy reprezentují řečtí filozofové **Platón** a **Aristotelés**. V lidském pronikání k podstatě světa Platón

přisuzuje výchozí pozici poznání spekulativnímu (které začíná úvahami o abstraktních pojmech a teprve od nich směřuje k našemu konkrétnímu světu), zatímco Aristotelés vychází od poznání empirického (jež začíná u smyslové zkušenosti a teprve od ní konstruuje obecné úvahy).

Všechny další **kulturní epochy či styly** euroamerické civilizace pak můžeme rozdělit (podle převládajících rysů) na **platónské, přechodné a aristotelské**. V literatuře toto dělení nabývá na významu od sklonku středověku, tedy od vynálezu knihtisku.

HOMÉR (Homéros; Řecko; asi před r. 700 př. Kr.): hrdinské eposy *Ílias* (o Trójské válce, v níž Řekové dobyli a zničili maloasijské město Tróju) a *Odysseia* (o dobrodružné zpáteční cestě řeckého hrdiny Odysseia, krále z ostrova Ithaka, domů), některé postavy: (Íl.) trójský princ Paris a krásná Helena, kterou unesl jejímu manželu Meneláovi, velitel řecké válečné výpravy mykénský král Agamemnón, řecký hrdina Achilleus, Paridův bratr Hektór, bohové na Olympu (Zeus, Héra, Athéna, Afrodíté), (Odysseus) Odysseus, jeho věrná manželka Pénélopé a syn Télemachos, kouzelnice Kirké, nymfa Kalypsó, obři Kyklóповé, mořské víly Sirény, mořské obludy Skylla a Charybdis, bohové Poseidón, Hélios.

EZOP (Aisópos; asi 6. století př. Kr.; Řecko): *Bajky*.

Aischylos (kolem 500 př. Kr.; Řecko): drama-tragédie *Peršané*, *Upoutaný Prométheus*, *Oresteia*.

SOFOKLÉS (5. století př. Kr.; Řecko): tragédie *Antigona*, *Ělektra*, *Král Oidipús*.

Eurípidés (kolem 400 př. Kr.; Řecko): tragédie *Médeia*.

Aristofanés (kolem 400 př. Kr.; Řecko): hra-komédie *Lýsistraté* (z Peloponnéské války mezi Athénami a Spartou).

Plautus (kolem 200 př. Kr.; Řím; latina; *Komédie o hrnci* (inspirace ke klasicistnímu Molièrovu *Lakomci*)).

Vergilius (1. století př. Kr.; Řím; latina): básnické sbírky *Zpěvy pastýřské* a *Zpěvy rolnické*, umělý epos *Aeneis* (o založení Říma potomky trójského hrdiny Aenea; Vergilius je postavou v renesanční Dantově *Božské komedii*);

OVIDIUS (kolem přelomu letopočtu; Řím, dožil ve vyhnanství u Černého moře; latina): básnické sbírky *Proměny* (převyprávěné báje založené na motivu proměny), *Umění milovat* (ironicky o namlouvání), *Listy z Pontu* (z vyhnanství).

Středověk

Období lidských dějin (**tradičně vymezované 476 – 1492**) spojené především s feudalizací společnosti, dělí se na:

a) Raný středověk (476 – 1000): pád Západořímské říše, vznik barbarských (především germánských) států, vznik křesťanské „praunijní“ Svaté říše římské (franští králové Karel Veliký – římský císař od 800 – a Ota Veliký – císař od 962; karolinská a otonská renesance: opisování antických textů), Velká Morava (Cyril/Konstantin a Metoděj: staroslověnština, hlaholice, *Proglas*), hrdinské eposy; prerománská kultura;

b) Vrcholný středověk (1000 – 1300): zavádění feudalismu (vládnoucí vrchnost = šlechta a duchovenstvo X podřízení, sloužící a platící poddaní zemědělci; učení o trojím lidu), doba rytířů a hradů, křížové výpravy křesťanských vojsk proti muslimům (Turkům a Arabům) do Svaté země – Palestiny, legendy, první kroniky, rytířské eposy, silná převaha náboženských (duchovních) námětů v umění; románská a gotická kultura;

c) Pozdní středověk (1300 – 1492): rozmach měst včetně univerzit boří feudální

učení o trojím lidu, krize katolické církve: vznik husitství a počátky reformace/protestantismu; vznik a rozvoj měšťanské kultury, v umění přibývají světské náměty. vrcholná gotika a počáteční renesance;

Píseň o Nibelunzích (5. – 13. století; Německo a Rakousko; němčina): hrdinský epos.

Artušovský cyklus (6. – 12./15. století; Velká Británie; různé keltské jazyky v Británii, latina, angličtina): soubor příběhů o králi Artušovi, postupně se proměnily z hrdinských na rytířské (další postavy: královna Guinevera, rytíři kulatého stolu na Artušově hradě Camelotu, mezi nimi sir Lancelot, kouzelník Merlin – vlastně druid = keltský velekněz.

Píseň o Rolandovi (9. – 12. století; Francie): rytířský epos o válečné výpravě Karla Velikého do ještě křesťanského severního Španělska proti útočícím muslimským Arabům (ve skutečnosti šlo o střetnutí s pohanskými Basky), Roland byl Karlův synovec, v klíčové bitvě sice padl, ale předtím se poluzasloužil se o konečné franské vítězství.

KONSTANTIN A METODĚJ (9. století; Řecko v Byzantské říši a stát Velká Morava v Českých zemích aj.; staroslověnština): řečtí bratři, křesťanští misionáři, působili ve Velké Moravě, vytvořili tam v jazyce staroslověnštině a s písmem hlaholicí nejstarší literaturu slovanského světa: **překlad** biblických **evangelií** + předmluva **Proglas**).

Kristiánova legenda (konec 10. století; České země; latina): dvojlegenda o svatých mučednících Václavovi a Ludmile, vznikla v Českém knížectví (zaujímajícím především Čechy), napsána z podnětu druhého pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce, má ambici být zároveň prvním českým dějepisným dílem, s uznáním se zmiňuje o cyrilometodějské misi.

Hospodine, pomiluj ny (konec 10. století; čeština / staroslověnština): nejstarší známé české slovesné dílo, ovšem ještě s prvky staroslověnštiny, duchovní píseň, jejím možným autorem by mohl být Vojtěch Slavníkovce, nejstarší česká „hymna“.

KOSMAS (kolem 1100; České země; latina): **Kronika Čechů**: vznikla jako souhrn dosavadních českých dějin od počátků (praotec Čech na hoře Říp) až k nynějšímu vrcholu – vládě prvního českého krále Vratislava I. (vládl 1085 – † 1092), při zachycení nejstaršího období si autor vypomohl analogiemi s dějinnými příběhy jiných slavných národů (praotec Čech má rysy Mojžíše i Aenea), kronika se vyznačuje silnou beletristickou kvalitou.

Alexandreida (původní verze v latině z Francie 12. století, upravené překlady vznikly v mnoha evropských jazycích, česká verze je z doby kolem 1300): epos o starověkém vládcu Alexandru Velikém, jenž je tu líčen jako vzorový středověký panovník.

Kronika tak řečeného Dalimila (začátek 14. století; České země): veršovaná kronika, v pasážích o nejstarších dějinách je obsahově blízká Kosmovi, u událostí ze 13. století se autor (dodnes neidentifikovaný; jméno Dalimil mu bylo přiřknuto omylem), jenž patrně pocházel z řad českého panstva, staví ostře kriticky k politice tehdejších přemyslovských králů, mj. kvůli jejich odporu vůči šlechtě a kvůli jejich podpoře německé kolonizace.

Mastičkář (14. století; České země): pouliční drama, znevažující travestie na velikonoční, pašijové hry.

Podkoní a žák (14. století; České země): satirický dialog odehrávající se v městské krčmě, oba mladíci vychvalují každý své živobytí a nechtěně tak prozrazují, že oběma se daří mizerně.

JAN HUS (asi 1360 – 1415; České země; latina, čeština): český kněz a náboženský reformátor, duchovní otec husitství – českého emancipačního náboženského a sociálního hnutí v 15. století, z rozhodnutí koncilu katolické církve byl upálen v německé Kostnici, psal teologické spisy: latinsky **O církvi**; česky **Postila**

(sbírka kázání), *Knížky o svatokupectví, Dcerka*; je možným autorem latinského spisu *O českém pravopisu*, v němž je pro češtinu vůbec poprvé navržena diakritika.

Přelom středověku a novověku

Renesance a humanismus

Renesance: kulturní epocha na rozhraní středověku a novověku (14. – 16. století), návaznost na antiku, rozvoj měšťanské kultury, vynález knihtisku, náboženství jako součást reálného života, v centru pozornosti člověk mimo sféru sociálních privilegií. **Humanismus:** umělý (ex post) název převažujících filozofických tendencí renesanční doby.

DANTE ALIGHIERI (1265 – 1321; Itálie): básnická skladba *Božská komedie*: první velké dílo v italštině, 3 části (Peklo, Očistec, Ráj), 3 hlavní postavy (vypravěč Dante, starořímský básník Vergilius, nebeská dokonalá dívka Beatrice), hlavním tématem je cesta člověka k Bohu, v Pekle a Očistci Dante a Vergilius potkávají nejvýznamnější postavy dosavadních lidských dějin (včetně českých králů Přemysla II. Otakara a Václava II.).

FRANCESCO PETRARCA (1304 – 1374; Itálie): tvůrce sonetu (nejoblíbenější formy lyrické poezie, schéma veršů ve slokách 4-4-3-3, jsou navzájem provázány rýmem, obsah směřuje k pointě), básnická sbírka *Zpěvník* = *Sonety Lauře* (Laura = dokonalá pozemská dívka; dokonalý muž pro Petrarca: český král a římský císař Karel IV. – oba se několikrát setkali, mj. v Praze).

GIOVANNI BOCCACCIO (1313 – 1375; Itálie): knižní soubor 100 novel + rámcový příběh z evropské morové epidemie 1348 *Dekameron* (erotické náměty jako oslava života a kontrast k tématu smrti).

FRANÇOIS VILLON (asi 1430 – 1463 nebo později; Francie): autor villonských balad (epických básní na provokativní témata): *Nářek někdejší sličné zbrojmistrové* aj.; básnické skladby *Odkaz* a *Závět' / Velký testament*.

MIGUEL DE CERVANTES (1547 – 1616; Španělsko): román *Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha*: původně vznikl jako humoristický román o chudém šlechtici, který si hraje na rytíře slavných, nyní však již dávno minulých středověkých časů, postupně se však rozrostl do velkého podobenství o cestě člověka za vysněným ideálem; hlavní postavy idealistický rytíř don Quijote a prakticky založený sluha/zbrojnoš Sancho Panza, Quijotův kůň Rosinante, platonicky milovaná dívka Dulcinea, marný boj s větrnými mlýny; román je ovlivněn manýrismem – uměleckým směrem tvořícím přechod mezi renesancí a barokem.

WILLIAM SHAKESPEARE (1564 – 1616; Anglie): největší dramatik všech dob, proslul především dokonale vykreslenými životnými a nadčasovými charaktery postav (náměty často přebíral a adaptoval odjinud), tragédie *Romeo a Julie* (milenci ze zneprátelených rodů Monteků a Kapuletů), *Hamlet* (dánský princ na hradě Elsinor, snaží se odhalit pachatele vraždy otce, je zamilován do dívky Ofelie), *Othello* (téma žárlivosti, žena Desdemona a intrikán Jago), komedie *Kupec benátský* (mladí kupci Antonio a Bassanio, dívka Porcie, židovský lichvář Shylock), *Sen noci svatojánské* (skřítek Puk aj.), *Veselé paničky windsorské* (bonvivánský rytíř John Falstaff aj.), historické hry *Richard III.*, *Jindřich VIII.*; fantazijní dramatické romány *Zimní pohádka* (odehrává se v pohádkové zemi Bohemii), *Bouře*.

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN (před 1500 – 1553; ČZ): autor katolický kněz, napsal katolicky zaměřenou kroniku *Kronika česká* (ačkoli tehdejší České země byly většinou nekatolické – husitské a protestantské), historii silně beletrizuje, v líčení nejstarších českých dějin autorská fantazie převažuje nad ověřitelnými fakty, kniha je čtivá a v 16. – 19. století byla velmi oblíbená.

Bible kralická (1579): první český překlad Bible z originálních jazyků, provedla jej první protestantská církev na světě Jednota bratrská, jde o vrcholné dílo renesanční češtiny, prokazuje i zasvěcený odborný zájem tehdejších Čechů o biblickou tematiku.

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592 – 1670; ČZ / Polsko / Uhry / Nizozemsko; přelom renesance a baroka; latina a čeština): protestantský teolog (poslední biskup Jednoty bratrské), pedagog, filozof, beletrista; alegorický spis *Labyrint světa a ráj srdce* (satirický tón, prvky antiutopie), *Orbis pictus / Svět v obrazech* (moderní učebnice), *Schola ludus / Škola hrou*, *Brána jazyků otevřená* (moderní praktická učebnice jazyků), *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských* (filozofický spis inspirovaný úsilím o Pansofii – Vševědu = encyklopedický souhrn veškerého vědění).

Novověk

Baroko

Kulturní sloh vyjadřující transcendentní, iracionální a emocionální složku evropské mentality v 17. – 18. století.

John Milton (1608 – 1674; Anglie): umělý epos *Ztracený ráj* na motivy biblické knihy Genesis.

BEDŘICH BRIDEL (1619 – 1680; ČZ): jezuita, básnická skladba *Co Bůh? Člověk?*.

Klasicismus a osvícenství

Klasicismus: kulturní sloh vyjadřující realistickou, empirickou a racionální složku evropské mentality v 17. – 18. století. **Osvícenství:** filozofický směr představující mj. myšlenkový základ klasicismu.

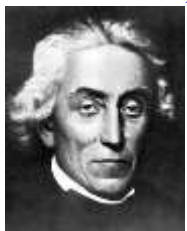
MOLIÈRE (pseudonym Jeana-Baptiste Poquelina, 1622 – 1673, Francie): komedie *Lakomec*, *Don Juan*, *Misanthrop*, *Zdravý nemocný*.

VOLTAIRE (pseudonym Françoise Marie Aroueta, 1794 – 1778; Francie): novela *Candide*, esejistický *Filosofický slovník*.

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749 – 1832; Německo; přelom klasicismu a preromantismu): básnické drama *Faust*, román v dopisech *Utrpení mladého Werthera*.

1. generace českého národního obrození (osvícensko-klasicistní; generace Josefa Dobrovského):

JOSEF DOBROVSKÝ (1753 – 1829; ČZ; němčina): odborné knihy *Dějiny českého jazyka a literatury*, *Německo-český slovník*, *Zevrubná mluvnice jazyka českého*.

Václav Matěj Kramerius (1753 – 1808): vydavatel a autor prvních kvalitních česky psaných novin – *Krameriovy c. k. vlastenecké noviny* – a zakladatel a majitel prvního moderního jazykově českého nakladatelství – *Česká expedice*.

Preromantismus a romantismus

Preromantismus: přechodový sloh mezi klasicismem a romantismem, zaujímá především přechod mezi 18. a 19. stoletím, vyznačuje se důrazem na nově objevenou citovost, ženský duševní svět i přírodní harmonii, přináší nové žánry (romány v dopisech, ohlasy).

2. generace ČNO (preromantická, generace Josefa Jungmanna):

Rukopis královédvorský (1817) a **Rukopis zelenohorský** (1818): falza staré české poezie z raného (RZ) a vrcholného (RK) středověku, autoři Václav Hanka a Josef Linda, v RK mj. hrdinské zpěvy *Beneš Heřmanův* a *Jaroslav (ze Šternberka)*, RZ = *Libušin soud*.

JOSEF JUNGSMANN (1773 – 1847; ČZ): **Česko-německý slovník** (rozšíření české slovní zásoby pro potřeby nové, průmyslové doby), překlad **Ztraceného ráje**, umělého eposu na biblické motivy od barokního anglického spisovatele Johna Miltona.

FRANTIŠEK LADISLAV ČELAKOVSKÝ (1799 – 1852; ČZ): básnické sbírky **Ohlas písní ruských**, **Ohlas písní českých** (napodobeniny lidové poezie).

Romantismus: společně s realismem představuje dvě základní, velmi kriticky laděné estetické a názorové reakce na vznik a rozvoj komerční a industriální společnosti, vyjadřuje odklon od negativní současné reality, preferuje individualismus, emocionalitu, vzpouru proti okolnímu světu motivovanou bojem za obtížně dosažitelný ideál, návrat k divoké, nespoutané přírodě, náklonnost k exotickým krajinám, v nichž žijí mravně silné národy ještě nezkažené moderní civilizací, vzpírá se tlaku osudu a jiných jen tušených a v úplnosti nepoznatelných sil, odvrací se od tradičně pojaté (masové církevní) zbožnosti.

SIR WALTER SCOTT (1771 – 1832; Velká Británie: Skotsko): romány *Ivanhoe*, *Kenilworth*, *Rob Roy*, *Waverley*, básnická skladba *Jezerní paní*.

Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834; Anglie): básnická skladba *Píseň o starém námořníkovi*.

Lord GEORGE GORDON BYRON (1788 – 1824; Anglie): básnické skladby *Childe Haroldova pouť*, *Korzár*.

Mary Shelleyová (1797 – 1851; Anglie): román *Frankenstein..*

ALEXANDR SERGEJEVIČ PUŠKIN (1799 – 1837; Rusko): román ve verších *Evžen Oněgin*; básnické skladby *Kavkazský zajatec*, *Cikáni*; novely *Piková dáma*, *Kapitánská dcerka*.

VICTOR HUGO (1802 – 1885; Francie): romány *Chrám Matky Boží v Paříži* (příběh ze středověku, ohyzdný zvoník Quasimodo a krásná Cikánka Esmeralda), *Bídnič* (uprchlý galejník Jean Valjean a policejní komisař Javert), *Dělníci moře*; drama *Cromwell*.

ALEXANDRE DUMAS (1802 – 1870; Francie; přelom romantismu a novoromantismu): historické romány *Tři mušketýři*, *Hrabě Monte-Cristo*.

EDGAR ALLAN POE (1809 – 1849; Spojené státy): hororové povídky *Jáma a kyvadlo*, *Zánik domu Usherů*, *Vraždy v ulici Morgue*, *Skokan*, *Předčasný pohřeb*; báseň *Havran*.

3. generace ČNO (romantická, generace Karla Hynka Máchy a Josefa Kajetána Tyla):

JOSEF KAJETÁN TYL (1808 – 1856; ČZ): komedie *Fidlovačka* (v ní píseň *Kde domov můj*), pohádková hra pro všechny generace *Strakonický dudák*, historická hra *Kutnohorští havíři*;

KAREL HYNEK MÁCHA (1810 – 1836; ČZ): básnická skladba *Máj*, román *Cikáni*, povídka *Marinka*.

KAREL JAROMÍR ERBEN (1811 – 1870; ČZ): sebrané lidové pohádky básnická sbírka *Kytice* (založená na slovanské mytologii).

Realismus a naturalismus

Realismus: společně s romantismem představuje dvě základní, velmi kriticky laděné estetické a názorové reakce na vznik a rozvoj komerční a industriální společnosti, vyjadřuje otevřené odmítnutí negativních rysů současné reality a snaží se podnítit čtenáře k aktivní nápravě poměrů, preferuje typizaci postav, prostředí i zápletek (obsáhlé popisné pasáže mají charakterizační a dějotvornou úlohu), spojuje osobní život postav s proudy společenského i úžeji politického a historického vývoje, často tematizuje podřizování partnerských vztahů socioekonomickým tlakům, příroda je v realistickém umění prostředím, s nímž člověk svádí civilizační boj, ale zároveň v něm

nachází harmonii, časté jsou postavy s osobním, necírkevním pojetím zbožnosti, realismus je prvním literárním slohem, v němž kvantitativně dominuje próza nad poezií a dramatem, nejfrekventovanějším žánrem se stává román.

První průkopníci realismu (kromě antických a renesančních autorů s realistickými prvky v dílech):

DANIEL DEFOE (1660? – 1731; Anglie; román *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku*);

JONATHAN SWIFT (1667 – 1745; Velká Británie: Irsko; román *Gulliverovy cesty*);

JANE AUSTENOVÁ (1775 – 1817; Anglie; romány *Pýcha a předsudek, Opatství Northanger, Rozum a cit*);

Klasický realismus 19. století:

HONORÉ DE BALZAC (1799 – 1850; Francie): románový cyklus *Lidská komedie*, jeho jádrem je trilogie *Otec Goriot, Ztracené iluze, Lesk a bída kurtizán*; další romány: *Evženie Grandetová, Gobseck, Sestřenice Běta, Bratranec Pons*.

NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOL (1809 – 1852; Rusko): komedie *Revizor, Ženitba*, román *Mrtvé duše*.

CHARLES DICKENS (1812 – 1870; Velká Británie): humoristická kniha *Kronika Pickwickova klubu*, romány *Oliver Twist, David Copperfield*.

WALT WHITMAN (1819 – 1892; Spojené státy; básnická sbírka ve volném verši *Stébla trávy*);

GUSTAVE FLAUBERT (1821 – 1880; Francie): romány *Paní Bovaryová, Salambo*, humoristická knížka *Bouvard a Pécuchet*);

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ (1821 – 1881; Rusko): autobiografická kniha *Zápisky z Mrtvého domu*, romány *Zločin a trest, Idiot, Bratři Karamazovovi*);

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ (1828 – 1910; Rusko): romány *Vojna a mír, Anna Karenina*).

HENRIK IBSEN (1828 – 1906; Norsko): dramata *Domov loutek / Domeček pro panenky / Nora; Nepřítel lidu, Divoká kachna*);

Mark Twain (1835 – 1910; Spojené státy): romány *Dobrodružství Toma Sawyera, Dobrodružství Huckleberryho Finna*).

Henryk Sienkiewicz (1846 – 1916; Polsko): romány *Quo vadis, Křižáci, Potopa*).

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV (1860 – 1904): povídky, dramata *Racek, Tři sestry, Višňový sad*

4. generace ČNO (první realisté, generace Karla Havlíčka Borovského a Boženy Němcové):

BOŽENA NĚMCOVÁ (1820 – 1862; ČZ, obrazy venkovského života *Babička*, další žánrově neurčité knížky – mezi povídkou / novelou / krátkým románem *Pohorská vesnice, V zámku a podzámčí, Divá Bára, Karla, Chyže pod horami*);

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ (1821 – 1856; ČZ, cestopis *Obrazy z Rus*, satirické básnické skladby *Tyrolské elegie, Král Lávra, Křes svatého Vladimíra*);

5. generace ČNO (realisté – májovci – podle almanachu Máj z r. 1858, generace Jana Nerudy):

JAN NERUDA (1834 – 1891; ČZ): básnické sbírky *Hřbitovní kvítí* (vliv hořce ironického romantismu), *Knihy veršů* (sociální kritika), *Písně kosmické* (vesmírné děje jako metafora života lidstva, národa i

jendotlivce), *Balady a romance* (vliv novoromantismu, atraktivní příběhy z minulosti, exotických krajů apod.), *Zpěvy páteční* (vlastenecká poezie), povídkový soubor *Povídky malostranské*, fejetony (*Kam s ním* aj.).

Vítězslav Hálek (1835 – 1874; ČZ):, básnické sbírky *Večerní písně, V přírodě*; drama *Král Vukašín* (z bojů Srbů proti turecké nadvládě, první představení Prozatímního divadla).

Karolina Světlá (1830 – 1899; ČZ): zakladatelka českého románu: *Vesnický román, Kříž u potoka, Frantina*.

Postobrozenecký český realismus:

a) **Realismus městský** (o Praze): **Jan Neruda: Povídky malostranské**, **Karolina Světlá: román Černý Petříček**, **Ignát Herrmann** (1854 – 1935; ČZ; román *U snědění krámu*).

b) **Realismus venkovský: Karel Klostermann** (1848 – 1923; ČZ): šumavské romány *Ze světa lesních samot, V ráji šumavském, Skláři*.

Jindřich Šimon Baar (1869 – 1925; ČZ; jihočeský selský román *Jan Cimburá*.

c) **Realismus historický:**

ALOIS JIRÁSEK (1851 – 1930; ČZ): soubor *Staré pověsti české*; 3 husitské románové trilogie: *Mezi proudy, Proti všem, Bratrstvo*; doba pobělohorská: román *Temno*; národní obrození: románová pentalogie *F. L. Věk*, novela *Filosofská historie*.

Naturalismus: Umělecký směr blízký realismu, soustřeďuje se na obyčejný život nižších, tedy nejpočetnějších společenských vrstev, ukazuje, že povahy i jednání postav se vlivem negativního společenského prostředí utvářejí a realizují jen ve své biologické, až pudové podstatě.

ÉMILE ZOLA (1840 – 1902; Francie; románový cyklus o rodině Rougon-Macquartů, jeho hlavní části jsou *Břicho Paříže, Zabiják, Nana, Germinal*).

Naturalistické prvky najdeme např. u Dostojevského.

Novoromantismus

Umělecký směr, na jehož názvu ani bližším vymezení neexistuje všeobecná shoda (někdy se označuje jako pozdní romantismus nebo – zejména v literatuře – jako parnasismus), jde o „středový“ směr, jenž kriticky reaguje na technicistní, praktický a komerční ráz běžného života, především městského, a vytváří umění, jež je takovému světu účinnou protiváhou, novoromantická tvorba tedy chce být polemikou s realismem a naturalismem, vytýká jim přílišný důraz na problematické a esteticky nízké stránky života, a sama tedy naproti tomu pěstuje vysokou estetickou náročnost, přímočarou atraktivnost, prezentaci velkých, povznášejících idejí a oslovení co nejširšího publika (zjednodušeně řečeno: novoromantismus přebírá z romantismu vysoké ideje a námětové okruhy – dávnou historii, malebnou přírodu, exotické kraje –, ale ztvárňuje je s cílem oslovit co nejširší publikum, zatímco „klasický“ romantismus se orientoval na výlučného, individualisticky založeného příjemce).

Edmond Rostand (1868 – 1918; Francie; divadelní hra *Cyrano z Bergeracu*);

Robert Louis Stevenson (1850 – 1894; Velká Británie; novoromantický román *Ostrov pokladů*, psychologická novela *Podivný případ dr. Jekylla a pana Hyda*).

Ruchovci, lumírovci

České novoromantické literární skupiny (tradičně jsou ruchovci hodnoceni jako spíše tematicky domácí a lumírovci jako kosmopolitní, ve skutečnosti ovšem mezi oběma skupinami zřetelně rozdíl nejsou – navíc byly i personálně propojeny), ruchovci se nazývají podle almanachu *Ruch*, vydaného (1868) u příležitosti položení základního kamene k Národnímu divadlu (český výtvarný novoromantismus se soustřeďuje kolem generace Národního divadla), lumírovci se nazývají podle časopisu *Lumír*.

JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (1845 – 1912; ČZ, náležel k oběma skupinám, básně *Na hrobech indiánských*, básnické sbírky *Selské písně a České znělky* – vydávány společně, *Zvony a zvonky* – poezie pro děti);

SVATOPLUK ČECH (1846 – 1908; ČZ, básně *Husita na Baltu* v almanachu Ruch, básnická skladba *Písně otrocka*, soubor básnických povídek *Ve stínu lípy*, satirická trilogie o pražském měšťanu *panu Broučkovi* a jeho výletech na Měsíc, do husitského 15. století a na pražskou průmyslovou výstavu.

JAROSLAV VRCHLICKÝ (vlastním jménem Emil Frída; 1853 – 1912; ČZ, celoživotní básnický cyklus *Zlomky epopeje*: výběrové napodobeniny nejslavnějších děl světové poezie, snaha zachytit vývoj ducha světového básnictví, sbírky *Zlomky epopeje*, *Duch a svět*; divadelní hra *Noc na Karlštejně*).

Literární moderna (impresionismus, symbolismus, dekadence)

Přesnější název by byl první moderna (druhá přijde po r. 1918) nebo také umění konce století (*fin de siècle*), jedná se o umělecké vyjádření antipozitivistické reakce v euroamerickém myšlení, jde o subjektivistickou a individualistickou polemiku s realismem a novoromantismem, je úzce spjata s výtvarným uměním, politicky souvisí s emancipací nižších společenských vrstev a ženského světa, zejména v souvislosti s bojem za všeobecné volební právo.

Prokletí básníci

Skupina francouzských básníků, kteří otevírají literární tvorbu konce století, vycházejí z atmosféry generační vzpoury (ve francouzské realitě spojené s pádem druhého císařství a vznikem třetí republiky), jejich tvorba je zaměřena na provokativní témata, navazuje na romantismus a předznamenává hravost druhé moderny.

Charles Baudelaire (1821 – 1867; Francie; propagátor Poeovy tvorby; básnická sbírka *Květy zla*);

Paul Verlaine (1844 – 1896; Francie; básnické sbírky *Saturnské básně*, *Moudrost*, *Ženy*);

ARTHUR RIMBAUD (1854 – 1891; Francie; básnická skladba *Opilý koráb*).

Impresionismus

Umělecký směr vyjadřující estetický vjem v konkrétním, prchavém okamžiku, zejména s přírodní a intimní tematikou, s uplatněním lyriky, hudebností verše a náznakovostí ve vyjadřování.

ANTONÍN SOVA (1864 – 1928; lyrické básnické sbírky *Květy intimních nálad*, *Z mého kraje*).

Symbolismus

Umělecký směr založený na využívání matných (esteticky objektivních a významově mnohoznačných) symbolů (konkrétních vyjádření abstraktních skutečností).

OTOKAR BŘEZINA (vlastním jménem Václav Jebavý; 1868 – 1929; básnické skladby *Tajemné dálky*, *Svítání na západě*, *Větry od pólů*, *Stavitelé chrámu*, *Ruce*; katolická esejistika).

Dekadence

Umělecký směr vyjadřující melancholické nálady životního zklamání, marnosti a nudy, asi nejlépe ze všech směrů své doby odpovídá náladám konce století jako nehybného ustrnutí společenského vývoje.

OSCAR WILDE (1854 – 1900; Velká Británie; divadelní hry *Jak je důležité mítí Filipa*, *Bezvýznamná žena*, *ideální manžel*; román *Obraz Doriana Graye*; humoristická novela *Strašidlo cantervillské*, básně *Balada o žaláři v Readingu*; soubor secesních pohádek *Šťastný princ*);

Karel Hlaváček (1874 – 1898; ČZ; básnické sbírky dekadence a symbolismu *Pozdě k ránu* a *Mstivá kantiléna* – básně *Hrál kdosi na hoboj*).

Česká moderna

Skupina českých literátů sdružených kolem stejnojmenného manifestu z r. 1895, jehož autory byli básník Josef Svatopluk Machar a kritik František Xaver Šalda, Česká moderna tvrdě odmítá novoromantismus ruchovců a lumírovců (považuje je za zastydle vlastenectví), přihlašuje se k realismu (zejména k Nerudovi aj.) a k moderním uměleckým směrům, chce být politicky angažovaná, ideově je blízká mj. filosofu a sociologu Tomáši Garrigue Masarykovi.

František Xaver Šalda (1867 – 1937; ČZ; nejvýznamnější český literární kritik všech dob, soubory statí *Boje o zítřek, Duše a dílo*; periodikum *Šaldův zápisník*);

Mezi dalšími signatáři byli: **Antonín Sova, Otokar Březina** a;

VILÉM MRŠTÍK (1863 – 1912; ČZ – moravský autor; impresionistický román *Pohádka máje*, divadelní hra *Maryša* – napsal ji s bratrem Aloisem).

Česká bohéma

Specificky česká varianta francouzské apod. literatury konce století, spojená s kulturou české hospody jako svébytného prostředí.

JAROSLAV HAŠEK (1883 – 1923; ČZ; satirické povídky – včetně politické mystifikace Dějiny Strany mírného pokroku v mezích zákona, nedokončený satirický román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*).

Generace buřičů

Školské pojmenování poměrně nesourodé skupiny spisovatelů, kteří navazují na Českou modernu, ale odlišují se kritičtější sociálním akcentem.

PETR BEZRUC (1867 – 1958; ČZ – Slezsko; básnická sbírka *Slezské písně*: básně *Ostrava, Maryčka Magdonova, Kantor Halfar, Škaredý zjev* aj.);

STANISLAV KOSTKA NEUMANN (1875 – 1947; ČZ – jižní Morava aj., ovlivněn anarchismem; básnické sbírky *Kniha lesů, vod a strání, Nové zpěvy* – civilizační poezie, *Rudé zpěvy*);

VIKTOR DYK (1877 – 1931; ČZ; novela *Krysař* podle německé pověsti);

FRÁŇA ŠRÁMEK (1877 – 1952; ČZ – Sobotka, České Budějovice, Písek, Praha; vliv anarchismu: básnická sbírka *Modrý a rudý*; apoteóza studentského mládí: román *Stříbrný vítr*, hra *Měsíc nad řekou*; reakce na život v zázemí za první světové války: básnická sbírka *Splav*, román *Tělo*).

Světová literatura 20. a 21. století

Modernismus a avantgarda

Modernismus: cermatovský termín pro (druhou, novou) modernu, jejíž těžiště je ve 20. – 30. letech 20. století a která umělecky ztvárňuje ideje emancipace obyčejného člověka, jenž se nově stává hlavním aktivním hybatelem společenských dějů po 1. světové válce, poznávacími znaky nové moderny jsou hledání estetických kvalit v každodenním, zejména městském životě, prosazování svobodných osobních vztahů v práci, tvorbě, rodině i erotice, tematizace moderní techniky (v široké škále od optimismu po varování a deziluzi), rehabilitace hry jako základu pro naplněný život člověka bez ohledu na věk, zájem o sociální problémy, pozitivní vztah k dostupné přírodě, obdiv k fantasknímu exotickému světu, sepětí výtvarného umění, literatury a moderní hudby (jazz apod.).

Avantgarda: pojem se používá ve 2 významech: (1) synonymum pro (téměř celou) novou modernu, (2) takové umění nové moderny, které s sebou nese relativně silnou politickou (ovšem nestranickou) angažovanost.

Expresionismus

Umělecký směr tematizující subjektivní vnitřní prožitky, jež se často vyskytují v extrémní, dosti temné poloze (vliv 1. světové války a poválečné krize), jako jediný ze směrů nové moderny nebývá řazen do avantgardy (obraz Edvard Munch: *Výkřik*).

FRANZ KAFKA (1883 – 1924; ČZ – německojazyčné židovské prostředí Prahy aj.; povídka *Proměna*, nedokončené romány *Proces*, *Zámek*, *Amerika*; autobiografické postavy Josefa K., zeměměřiče K.).

Dadaismus

Umělecký směr (zakladatel Tristan Tzara, rumunský básník žijící ve Švýcarsku a Francii), jenž boří prakticky všechny zažité normy umělecké tvorby a nahrazuje je nonsensovou hravostí (dada = dětské žvatlání), v české literatuře souvisí s poetismem.

Futurismus

Umělecký směr (zakladatel italský básník Filippo Marinetti), který vyzdvihuje dynamiku moderního technického světa, ale na rozdíl od jiných modernistických směrů, které v této souvislosti apelují na lidskou sounáležitost, futurismus přeje silným individualitám.

Poetismus

Ryze český umělecký směr rozvíjející se především ve 20. letech 20. století, jeho zakladateli byli básník Vítězslav Nezval a umělecký kritik Karel Teige, centrem poetismu bylo sdružení Devětsil (zde ještě Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura, Konstantin Biebl, Jiří Wolker, Jiří Voskovec...), poetismus se záměrně vzdaloval politickým ideologiím), ale byl naplněn také citem pro sociální spravedlnost, prosazoval vidění i prožívání života jako prostoru pro smyslové okouzlení, životní optimismus, radost ze hry, nesentimentální citovost, představivost (imaginaci a fantazii), rozverný a duchaplný vtíp,

Surrealismus („nadrealismus“)

Umělecký směr, který chce uvolnit lidskou fantazii, ve které ovšem vidí smysl i zákonitosti – čerpá z poznatků moderní psychologie a psychiatrie (včetně psychoanalýzy). Jedním ze zakladatelů je francouzský básník **Guillaume Apollinaire** (básnická skladba *Pásmo*), v české literatuře se uplatňoval především ve 30. letech, kdy k němu přecházeli mnozí poetisté (**Vítězslav Nezval: Edison**).

GUILLAUME APOLLINAIRE (1880 – 1918; Francie, básnická sbírka *Alkoholy*, v ní skladba *Pásmo*);

THOMAS MANN (1875 – 1955; Německo; s bratrem Heinrichem emigrovali – s československým pasem – z nacistického Německa; románová kronika podnikatelské rodiny *Buddenbrookovi*; NC);

JAMES JOYCE (1882 – 1941; Irsko; experimentální román *Odysseus*);

BORIS PASTERNAK (1890 – 1960; Rusko/Sovětský svaz; román *Doktor Živago* o lékaři v atmosféře občanské války po bolševické revoluci; NC – nepřijal ji);

MICHAIL BULGAKOV (1891 – 1940; Rusko/Sovětský svaz; román *Mistr a Markétka* na faustovské téma);

ERICH MARIA REMARQUE (1898 – 1970; Německo / Spojené státy; romány *Na západní frontě klid*, *Cesta zpátky*, *Tři kamarádi*, *Vítězný oblouk*, *Jiskra života*);

ERNEST HEMINGWAY (1899 – 1961; Spojené státy; romány *Sbohem, armádo, Komu zovní hrana*, novela *Stařec a moře*; NC);
Lost generation (ztracená generace)

JOHN STEINBECK (1902 – 1968; Spojené státy; romány *Hrozny hněvu* – z Velké hospodářské krize, *Na východ od ráje*, cestopisné příběhy *Toulky s Charliem*; NC);

GEORGE ORWELL (1903 – 1950; GB; antiutopie novela *Farma zvířat*, román *1984*);

SAMUEL BECKETT (1906 – 1989; Irsko/Francie; absurdní drama *Čekání na Godota*; NC);

Absurdní drama: směr moderního divadla založený na akcentování životních a konverzačních stereotypů, které svým absurdně komickým vyzněním svědčí o odcizení a myšlenkové strnulosti současných středních tříd a společnosti jako celku. **Eugene Ionesco. Plešatá zpěvačka, Samuel Beckett: Čekání na Godota, Edward Albee. Kdo se bojí Virginie Woolfové** – česky hráno jako *Kdopak by se Kafky bál*.

TENNESSEE WILLIAMS (1911 – 1983; Spojené státy; jeden z hlavních tvůrců moderního kamenného divadla, divadelní hry *Tramvaj do stanice touha, Kočka na rozpálené plechové střeše*);

ALBERT CAMUS (1913 – 1960; Francie; filozof a spisovatel existencialistického založení; romány *Cizinec, Mor*; NC);

Existencialismus: filozofický směr a s ním související umělecká tvorba, vůdčí myšlenkový proud současnosti, „platónský“ směr založený na prioritě poznávacího subjektu před poznáním samotným a na (z toho vyplývajícím) pocitu osamění, odcizení a existenciální úzkosti.

ALEXANDR SOLŽENICYN (1918 – 2008; Sovětský svaz / Spojené státy / Rusko; novela *Jeden den Ivana Děnísoviče*, románová kronika *Souostroví Gulag*; NC);

FRIEDRICH DÜRRENMATT (1921 – 1990; Švýcarsko; román *Soudce a jeho kat*, hra *Návrat staré dámy*);

JACK KEROUAC (1922 – 1969; Spojené státy; hlavní představitel beatníků, román *Na cestě*);

Beat generation (beatnici): generace a její tvorba z 50. let, hlavním tématem je generační vzpoura, zde často spojovaná se symboly volnosti poválečné doby (auta, dálnice, autostop, drogy; předatavitelé Jack Kerouac, Allen Ginsberg, Lawrence Ferlinghetti).

WILLIAM STYRON (1925 – 2006; Spojené státy; romány *Zapal tento dům, Sophiina volba*)

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ (1927 – 2014; Kolumbie; hlavní představitel magického realismu; romány *Sto roků samoty, Láska za časů cholery*; NC);

Magický realismus: umělecký směr, v němž se prolíná realismus s iluzivními prvky (sny, halucinacemi, mýty...), může být považován za přechodový směr mezi moderním realismem a postmodernou.

UMBERTO ECO (1932 – 2016; Itálie, čelný představitel umělecky hodnotné postmoderny; romány *Jméno růže, Foucaltovo kyvadlo, Pražský hřbitov*).

Postmodernismus: vůdčí umělecký směr současnosti, spočívá v objeveném kombinování již známých prvků umělecké tvorby, v literatuře se vyznačuje silným subjektivismem na úkor narativnosti (osobní zpověď či pocity jsou důležitější než silný příběh).

Česká literatura 20. a 21. století

IVAN OLBRACHT (1882 – 1952; ČZ; vl. jm. Kamil Zeman): realistický autor, který začínal portréty lidí na okraj společnosti (povídkový soubor *O zlých samotářích*), na něž navázal psychologickým románem *Podivné přátelství herce Jesenia*, ve 20. letech napsal román *Anna proletářka* ve stylu socialistického realismu, po nástupu prosovětského Klementa Gottwalda do čela komunistické strany v r. 1929 z KSČ vystoupil spolu s jinými – Jaroslavem Seifertem, Vladislavem Vančurou aj. (Manifest sedmi) – a uchýlil se k prózám z židovské komunity na Podkarpatské Rusi: (povídkový soubor *Golet v údolí* – v něm povídka *O smutných očích Hany Karadžičové* aj.); Druhou světovou válku prožil – ač pronásledován gestapem – v ilegalitě v jihočeské obci Stříbřec).

Socialistický realismus: kulturní směr prosazovaný v Sovětském svazu od r. 1932 a v prosovětských státech středovýchodní Evropy po r. 1945 jako jediný oficiálně podporovaný způsob estetického ztvárnění skutečnosti, čerpal z realismu 19. století (ovšem jen v kritickém vztahu ke komerčnímu kapitalistickému světu), z monumentálního klasicismu 18. století a z meziválečné moderny, ve výtvarném umění, zejména v architektuře, si vysloužil ironickou zkratku *sorela*.

JAROSLAV DURYCH (1886 – 1962; ČZ): katolický spisovatel s citem pro psychologii postav, odpůrce liberálního Karla Čapka, v nevyslovené polemice s Palackého a Jiráskovou demokratickou interpretací českých dějin (husitství!) až neuvěřitelně přecenil barokního prospěcháře z Třicetileté války Albrechta z Valdštejna: menší valdštejnská – novelistická – trilogie *Rekviem* a větší valdštejnská – románová – trilogie *Bloudění*; na konci 30. let vyzdvihoval jako následovníhodný klerofašistický režim Francisca Franca ve Španělsku).

KAREL ČAPEK (1890 – 1938; ČZ): čelný představitel civilismu a demokratické linie české meziválečné literatury, věnoval se všem živým literárním žánrům, jeho tvorbu (zpočátku psal společně s bratrem Josefem, jenž se posléze profiloval jako světově významný malíř kubismu a dalších moderních směrů) můžeme rozdělit na počátky ovlivněné expresionismem (povídkový soubor *Krakonošova zahrada*, hra *Ze života hmyzu*), varování před odlidšťujícími rysy moderní civilizace (hra *R.U.R.* – o robotech, světový úspěch; satirický fejetonový román *Továrna na Absolutno*), obhajobu života obyčejného středostavovského člověka v éře masarykovské republiky: (detektivní *Povídky z jedné a druhé kapsy*), varování před fašismem (román *Válka s Mloky*, hry *Bílá nemoc* – hlavní postava doktor Galén, *Matka*), přítel prezidenta Tomáše Masaryka (diskusní skupina pátečníci, *Hovory s T.G.M.*), psal i moderní knížky pro děti (*Devatero pohádek*, *Dášeňka*).

VLADISLAV VANČURA (1891 – 1942; ČZ): prozaik, člen Devětsilu, na rozdíl od ostatních spisovatelů druhé moderny si liboval v archaickém a knižním jazyku, ovšem používal jej v úsměvných souvislostech: novely *Rozmarné léto* (ze současného maloměsta) a *Markéta Lazarová* (o středověkých loupeživých rytířích).

Karel Poláček (1892 – 1945; ČZ): prozaik a novinář (Čapkův kolega z Lidových novin), nejoblíbenější český humorista 20. – 30. let (romány *Muži v ofsajdu*, *Michelop a motocykl* aj.), psal o obyčejných lidech z Prahy, ale hlavně z maloměsta (pentalogie *Okresní město* aj.), ovšem k mentalitě omezeného českého maloměstšáctví byl velmi kritický; svou nejpopulárnější knížku, příběh klukovské party *Bylo nás pět*, na knižních pultech nikdy ani neviděl: napsal ji za německé okupace, kdy jako občan židovského původu již nesměl publikovat, sám pak zahynul v koncentračním táboře a knížka vyšla až po osvobození.

JAROSLAV HAVLÍČEK (1896 – 1943; ČZ): autor psychologických próz: romány *Petrolejové lampy*, *Neviditelný*, *Helimadoe*.

JIŘÍ WOLKER (1900 – 1924; ČZ): představitel proletářské poezie a poetismu, v dospívání skaut, na rozdíl od jiných svých uměleckých druhů zřetelně ovlivněn moravským katolicismem, ve

svém díle tematizoval zejména hranici mezi dětstvím, chlapectvím a dospělostí: básnické sbírky *Host do domu* (báseň *Poštovní schránka, Žně*), *Těžká hodina* (báseň *Balada o nenarozeném dítěti*).

VÍTĚZSLAV NEZVAL (1900 – 1958; ČZ): mnohostranný umělec: básník, dramatik, kritik výtvarný i literární, jeden ze zakladatelů poetismu, a tedy člen Devětsilu, poté představitel surrealismu, vynikal zpěvnou lehkou poezií: básnické sbírky *Pantomima* (v ní cyklus *Abeceda*), básnická skladba *Edison*, poetická hra *Manon Lescaut*).

JAROSLAV SEIFERT (1901 – 1986; ČZ): nejdéle žijící představitel silné meziválečné básnické generace, pocházel z pražského dělnického Žižkova a působil jako plebejšťější a syrovější protipól uhlazenějšího Nezvala, začínal proletářskou poezií (sbírka *Město v slzách*), pak vynikl jako básník poetismu (sbírka *Na vlnách TSF*), ve 30. – 40. letech reagoval na ohrožení vlasti (sbírka *Přilba hlíny*), přičemž se stal básníkem Prahy jako prostého ostrova jistoty ve složitém světě (sbírka *Kamenný most*), v politicky dramatických 50. letech se distancoval od komunistické reality obratem k dětství a rodině (velmi oblíbená sbírka *Maminka*), patřil k předním osobnostem liberálních 60. let, kdy zároveň proměnil svou poezii směrem od lyrické melodičnosti k vypravěčskému, ovšem vysoce estetickému a zároveň obsahově naléhavému volnému verši (sbírky *Halleyova kometa, Deštník z Picadilly*), signatář Charty 77.

FRANTIŠEK HALAS (1901 – 1949; ČZ): lyrický básník blízký surrealismu a moderně pojatému katolictví (sbírky *Kohout plaší smrt, Staré ženy*), dnes jsou nejznámější jeho verše inspirované tragickou Mnichovskou dohodou a zánikem československé demokracie (sbírka *Torzo naděje*), psal i verše pro děti.

VLADIMÍR HOLAN (1905 – 1980; ČZ): lyrický básník bohatě metaforické poezie inklinující k experimentálně ztvárněným myšlenkově náročným tématům: sbírka *Noc s Hamletem*.

JAN WERICH (1905 – 1980; ČZ) – **JIŘÍ VOSKOVEC** (1905 – 1981)

Nepochybně nejproslulejším a nejvýznamnějším českým (československým) autorským divadlem se stalo pražské **Osvobozené divadlo**. Vzniklo v letech 1923/1925, přičemž jeho vrcholná éra trvala **od r. 1927 do r. 1938**: tehdy byly klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi **Jiří Voskovec** (1905 – 1981) a **Jan Werich** (1905 – 1980), hudbu k jejich hrám (včetně tanečních čísel) skládal **Jaroslav Ježek** (1906 – 1942). Tvůrčí styl Osvobozeného divadla náležel k tehdy nově vzniklému uměleckému směru poetismu, jenž nacházel fantazijní, veselou hravost ve (zdánlivě) všedních skutečnostech běžného života. Osvobozené divadlo ovšem čerpalo také z moderní (zejména francouzské) poezie, z americké filmové grotesky, z ruského experimentálního divadla, z českého literárního humoru a hudebně z angloamerického jazzu i swingu.

Tvorbu Osvobozených můžeme chronologicky i tematicky rozdělit na poetistické hry (*Vest pocket revue, Ostrov Dynamit, Golem, Robin zbojník* aj.), na hry reagující na Světovou hospodářskou krizi (*Svět za mřížemi, Balada z hadrů, Nebe na zemi, Rub a líc*) a na hry varující před nebezpečím ze strany fašismu (*Osel a stín, Kat a blázen, Těžká Barbora, Pěst na oko*). V Osvobozeném divadle působila řada vynikajících herců, kteří později prosluli rolemi v kamenných divadlech i ve filmu: František Filipovský, Miloš Nedbal, Bohuš Záhorský, Hana Vítová... Poetiku (svěbytnou uměleckou tvář) Osvobozeného divadla zprostředkovaly i filmy s V+W (*Pudr a benzín, Hej rup, Svět patří nám...*) nebo pouze s Werichem (*Císařův pekař*).

FRANTIŠEK HRUBÍN (1910 – 1961; ČZ): jeden z nejoblíbenějších českých básníků vůbec, autor především lyrické poezie (přírodní a intimní lyrika), nejzávažnější témata jeho tvorby se soustřeďují kolem ohrožení rodné země v souvislosti s Druhou světovou válkou: sbírky *Zpíváno z dálky, Krásná po chudobě, Včelí plást, Země sudička*, básnické skladby *Jobova noc* a *Hirošima*,

básnická povídka o letní lásce *Romance pro křídlovku*, divadelní hra *Srpnová neděle*, dětské knížky *Špalíček veršů a pohádek*, *Pohádky tisíce a jedné noci*, *Kráska a zvíře* aj.; v dospělosti si oblíbil Třeboňsko, zemřel v českobudějovické nemocnici.

JIŘÍ KOLÁŘ (1914 – 2002; ČZ / Francie): výtvarník (koláže aj.) a básník, byl členem literárně-výtvarné generační Skupiny 42 (s básníky Josefem Kainarem a Ianem Blatným, malířem Kamilem Lhotákem aj.), svou poválečnou tvorbu začínal ve dvojici s Josefem Hiršalem, kdy převypravovali pro dnešní mladé čtenáře některé díla starší evropské literatury (*Ezopovy bajky*, *Enšpígl*, *Baron Prášil*), patřil k významným osobnostem 60. let, v r. 1980 emigroval do Francie, po r. 1989 se vrátil do Československa; básnická sbírka *Prométheova játra*.

Skupina 42: literárně-výtvarná skupina soustředěná kolem teoretika umění Jindřicha Chalupického, v podmínkách Druhé světové války a německé okupace navazovala na meziválečnou modernu, na rozdíl od ní ovšem nepreferovala frankofonní, ale anglosaské prostředí, hledala poetičnost městského života včetně okouzlení moderní technikou, jako sdružení působila 1942 – 1948, pak se její členové rozešli za zcela samostatnou tvorbou.

BOHUMIL HRABAL (1914 – 1997; ČZ): prozaik oživující tradici spontánního vypravěčství, nachází poezii, filozofičnost a osvobozující fantazii v životě lidí na okraji společnosti, kteří ovšem svoji moudrost a vzdělání získali nikoli institucionálně, ale ve škole života v souvislosti se svými až bizarními zkušenostmi: povídkové knihy *Pábitelé*, *Perlička na dně*, *Slavnosti sněženek*, vzpomínková próza *Postřižiny*, experimentální (jednovětá) povídka *Taneční hodiny pro starší a pokročilé*, válečná novela *Ostře sledované vlaky* (Oscar pro filmový přepis), novela rekapitulující (na příběhu číšníka a hoteliéra) československý vývoj 20. – 50. let *Obsluhoval jsem anglického krále*.

JIŘÍ ORTEN (1919 – 1941; ČZ – prostředí českých Židů v Praze, vl. jm. Jiří Ohrenstein): nejnadějnější básník generace, jež začala tvořit v těžkém období na přelomu 30. a 40. let, autor lyrické poezie spojující existenciální témata lidského ohrožení a milostné náměty, sbírky *Čítanka jaro*, *Ohnice*; *Deníky*; zemřel, když se stal obětí dopravní nehody a v německé nemocnici ho odmítli ošetřit. Dnes se uděluje Cena J. O. mladým básníkům.

JAN SKÁCEL (1922 – 1989; ČZ): básník-lyrik zhuštěného, drsného, často smutně ironického výrazu, spojený s moravskou přírodou (pracoval v redakci literárního časopisu 60. let *Host do domu* – název inspirován Wolkerovou sbírkou), sbírky *Smuténka*, *Kdo pije potmě víno*, *Odlévání do ztraceného vosku*.

LADISLAV FUKS (1923 – 1994; ČZ): mezinárodně úspěšný autor psychologických próz, tematizoval ohrožení fašismem a v souvislosti s tím židovskou problematiku (sám se židovským prostředím nesouvisel, ale jako homosexuál s nimi za německé okupace sdílel stejné obavy): novely *Spalovač mrtvol* (hlavní postava pan Kopfrkingl), *Pan Theodor Mundstock*.

JOSEF ŠKVORECKÝ (1924 – 2012; ČZ / Kanada): spisovatel a překladatel z angličtiny, jeho román *Zbabělci* (nekonformní pohled na konec Druhé světové války v Čechách) patřil k impulsům československé liberalizace od konce 50. let, další romány *Tankový prapor*, *Příběh inženýra lidských duší*, novela *Legenda Emöke*; častá autobiografická postava Dannyho Smiřického; po r. 1968 Josef Škvorecký s manželkou Zdenou Salivarovou emigrovali do Kanady, kde (v Torontu) mj. založili exilové nakladatelství Sixty Eight Publishers, která vydávalo (v češtině) knihy současných českých autorů, které tehdy nemohly z politických důvodů v Československu vycházet.

ARNOŠT LUSTIG (1926 – 2011; ČZ / Spojené státy): spisovatel židovského původu, za Druhé světové války vězněn v koncentračních táborech (uprchl), v 50. – 60. letech známý novinář, po r.

1968 emigroval do Spojených států; jeho životním tématem je holokaust, jehož povahu ukazuje na příběhu mladých židovských dívek, které jsou odhodlány se této zločinné mašinérii vzepřít; novely *Modlitba pro Kateřinu Horowitzovou*, *Démanty noci*, *Nemilovaná*.

LUDVÍK VACULÍK (1926 – 2015; ČZ): spisovatel a novinář, jeho generační román *Sekyra* se stal jedním z mezníků liberálních 60. let, autor petice *2000 slov*, která během Pražského jara 1968 žádala vytvoření pluralitní společnosti západního typu; deníkový román *Český snář*, soubor fejetonů *Jaro je tady*.

PAVEL KOHOUT (*1928; ČZ / Rakousko): spisovatel a novinář, v r. 1978 se odstěhoval do Rakouska, uznávaný dramatik: hry *August August*, *august* (politická alegorie z cirkusového prostředí), bizarní román *Katyně* (o škole pro katy), detektivní román z konce Druhé světové války v Praze *Hvězdná hodina vrahů*, deníkový román *Kde je zakopán pes*.

MILAN KUNDERA (*1929; ČZ / Francie): prozaik, dramatik a publicista, muzikolog, jeho román *Žert* o osudu mladého intelektuála v 50. – 60. letech se stal jedním ze symbolů doby směřující k Pražskému jaru, Kundera tematizoval – na tehdejší dobu velmi otevřeně – i erotiku (povídkový soubor *Směšné lásky*), v r. 1975 emigroval do Francie, kde dodnes žije, v posledních letech publikuje ve francouzštině, jeho eseje o umění jsou mezinárodně uznávány, často hledá paralely mezi literaturou a hudbou (obzvláště se zabývá Leošem Janáčkem); romány *Nesnesitelná lehkost bytí*, *Nesmrtelnost*, *Život je jinde*.

OTA PAVEL (1930 – 1973; vl. jm. Otto Popper): spisovatel a novinář, pocházel z židovské rodiny (za Druhé světové války žili mimo Prahu a v r. 1942 byli nechtěnými svědky nacistického vyhlazení obce Lidice), po válce pracoval jako sportovní novinář (svým časopiseckým a knižním reportážím dokázal dát rozměr obecného podobenství o lidském důvtipu, vůli a vytrvalosti: knižní soubory *Plná bedna šampaňského*, *Dukla mezi mrakodrapy*), na sklonku života (ukráceného psychosomatickým onemocněním) napsal sérii úspěšných poetických vzpomínkových próz na dětství trávené z velké části v rybářském kraji na Berounce (soubory *Jak jsem potkal ryby*, *Smrt krásných srnců*).

ZDENĚK SVĚRÁK – LADISLAV SMOLJAK:

Pražské *Divadlo Járy Cimrmana* vzniklo v r. 1967 rozvinutím námětu z oblíbeného rozhlasového pořadu. Hry divadla jsou založeny na mystifikaci – vědeckém bádání o životě a díle fiktivního zapomenutého českého génia, po němž je divadlo pojmenováno. Hry mají podobu odborného semináře a divadelní hry, která zlehčujícím způsobem napodobuje zejména české venkovské divadlo 19. století. Klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi se stali **Zdeněk Svěrák** (* 1936) a **Ladislav Smoljak** (1931 – 2010), zpočátku též **Jiří Šebánek** (1930 – 2007), z dalších herců jsou známí např. rozhlasový redaktor Miloň Čepelka a výtvarník Jaroslav Weigel. Hry *Akt*, *Vyšetřování ztráty třídní knihy*, *Dlouhý*, *Široký a Krátkozraký*, *Posel z Liptákova*, *Dobytí severního pólu*, *Blaník*, *Záskok*, *České nebe* aj.

VLADIMÍR PÁRAL (*1932; ČZ): prozaik, který vnesl v 60. letech do české literatury typ technického intelektuála odtažitého vůči režimu a uzavřeného do vlastního světa naplněného ironickou skepsí a erotickými vášněmi: romány *Katapult*, *Milenci a vrazi*, *Mladý muž a bílá velryba*, *Radost až do rána*, *Muka obraznosti*; když v 70. letech narazil na cenzuru, unikl do science fiction (*Romeo a Julie 2300*), po r. 1989 se vrátil k původní tematice, ovšem s ještě zesílenými sexuálními motivy (*Playgirls*).

JOSEF TOPOL (1935 – 2015; ČZ): dramatik, významná osobnost pražského Divadla Za Branou, které patřilo mezi symboly 60. let, hry *Kočka na kolejích*, *Sbohem, Sokrate!*; otec postmoderního spisovatele Jáchyma Topola (romány *Sestra*, *Anděl*).

VÁCLAV HAVEL (1936 – 2011; ČZ): dramatik, esejista a politik, pocházel z významné meziválečné podnikatelské rodiny, po komunistickém převratu nemohl studovat podle svých představ, ale prosadil se v divadelním prostředí (pražské Divadlo Na Zábradlí), stal se jedním ze světově významných autorů absurdního dramatu, jež povýšil na propracovanou politicky adresnou reakci vůči aktuálním poměrům tzv. normalizace (československý neostalinismus v podmínkách sovětské vojenské okupace po r. 1968), stal se klíčovou postavou československého protikomunistického disentu 70. – 80. let a vůdcem demokratické revoluce 1989, prezident Československa (1989 – 1992) a České republiky (1993 – 2003), mezinárodně respektovaný pro úsilí spojovat praktickou politiku s nadčasově chápaným smyslem; hry *Zahradní slavnost*, *Pokoušení* (moderní variace na Goethova *Fausta*), *Audience*, *Vernisáž*, *Odcházení*; esej o normalizaci *Moc bezmocných*.

LITERÁRNÍ ŽÁNRY

Cermt chce celonárodní znalost definic, nezbylo tedy než najít příslušnou encyklopedii (stručnou i netriviální), takže jsme použil Ottovu všeobecnou encyklopedii (2003). Hesla jsou většinou optimální, předpokládám, že unifikovaný test nebude vyžadovat vývojové detaily žánrů, byť v některých heslech jsou obsaženy a já je ukázněně opsal.

anekdota

Stručné, vtipné vyprávění humorné příhody s pádnou pointou o známé události, osobnosti, o příslušnících určité společenské vrstvy apod. Je dokladem ústní lidové tvořivosti; anekdota se

objevovala již ve středověku, zejména v kázáních jako exempla, v kronikách pro zpestření líčení apod.

bajka

Krátký prozaický nebo veršovaný alegorický příběh obsahující mravní ponaučení, v němž zvířata nebo věci mluví jako lidé.

balada

Lyrickoepická báseň s pochmurným dějem rychlého spádu, stručnými dialogy a tragickým koncem. Někdy je složena pouze z dialogů.

Původně se slovem balada označovala v Provinci a v Itálii lidová milostná taneční píseň a balada francouzská (villonská).

Balada v současném významu má původ ve Skotsku, kde ji zpívali minstrelové (žongléři). Hlavním námětem byly příběhy z válek a starých mýtů. Ze Skotska se balada dostala do Německa, kde tohoto žánru využili zejména Johann Wolfgang von Goethe a Friedrich Schiller, kteří ovlivnili českou baladickou tvorbu, zejména Františka Ladislava Čelakovského, Karla Jaromíra Erbena a Jana Nerudu. Postupně romantické fantastické náměty v českých baladách vytlačila sociální tematika, zejména v tvorbě Petra Bezruče a Jiřího Wolкера.

cestopis

Poddruh literatury faktu, námětem je autorova cesta do cizích zemí vedená tak, aby pro účely cestopisu co nejlépe přispěla k poznání tamějších přírodních, kulturních apod. zvláštností.

elegie

Původně básnická skladba psaná elegickým distychem (daktylským dvojverším, v němž se střídá šestistopý hexametř a pětistopý pentametř), později žánr lyriky vyjadřující smutek a stesk nad ztrátou blízkého člověka, nad uplynulými krásnými chvílemi apod.

epigram

Žánr reflexivní lyriky, původně prozaický nápis. Krátká, satirická báseň s vyostřenou pointou. V antické literatuře psal epigramy Martialis, v české literatuře zejména Karel Havlíček Borovský a Josef Svatopluk Machar.

epos

Rozsáhlá epická báseň se zvolna probíhajícím dějem, zevrubnými popisy, rozsáhlými přirovnáními a četnými epizodami. Podle tematiky se rozlišuje epos hrdinský, rytířský, duchovní či historický, idylický, zvířecí.

fantasy

V anglické literatuře označení pro veškerou fantastickou literaturu, která není science fiction. V české literatuře označuje epickou hrdinskou fantastiku, situovanou do imaginárního světa a čerpající z bájí a mytologie, charakteristickými nadpřirozenými jevy a úkazy magie.

kaligram

Báseň uspořádaná do výtvarného obrazce. V barokní poezii byla spjata s magickým významem, v poezii 20. století se stala jedním z projevů poezie osvobozených slov. Významným představitelem byl Guillaume Apollinaire.

komedie

Základní dramatický žánr komického obsahu, veselá divadelní hra, která ukazuje směšné stránky života. Pracuje s nadsázkou, ironií, parodií, satirou. oproti tragédii je od počátku nesena duchem plebejskosti, bere si náměty z každodenních problémů i společenských jevů současnosti.

Vznikla v antickém divadle, patrně z falických písní a prošla 3 vývojovými stupni: (1) stará attická komedie (4. – 3. století př. Kr.), založena na sporu dvou stran; preferuje témata společenská a politická (literárním představitelem je Aristofanés); (2) střední attická komedie, upřednostňující náměty ze soukromého života před společenskou tematikou, a (3) nová attická komedie (3. – 2. století př. Kr.), jež zcela ustoupila od společenské kritiky a zaměřila se na témata rodinná (hlavní představitelé Eurípides a Meandros). Zavedla do komedie ustálené jevištní typy (mazaný otrok, chlubitý voják, šikovná kurtizána apod.) a rozvinula zápletku.

V Římě se provozovala komedie s řeckými náměty (palliata) a řískými náměty (tokáta). Jejimi autory jsou Plautus a Terentius. Římskou lidovou komedii reprezentuje atellana. Z antického mimu se vyvinula ve středověku fraška, z římské atellany v renesanci folklorní komedie s ustálenými komickými typy v maskách a commedie dell' arte. V 16. a 17. století se ustavily základní typy komedie, které často přetrvávají až do současnosti: frašky, komedie mravů a komedie charakterů (Molière), komedie intrikové (Lope de Vega), veselohry i syntetické komedie s důmyslnou dramatickou stavbou, mísící vážné i komické prvky (alžbětinské divadlo, William Shakespeare).

V 19. století se rozšířila konverzační komedie (Oscar Wilde), satirická komedie sloužící ke společenské kritice (Nikolaj Vasiljevič Gogol).

Pro 20. století jsou typické hybridní žánry jako groteska, absurdní komedie, tragikomédie.

kronika

Záznam historických událostí v časovém sledu, nikoli v příčinných vztazích. Známa je např. Kosmova *Kronika česká*, *kronika tak řečeného Dalimila aj.* K žánru románové kroniky patří např. *Sága rodu Forsytů* Johna Galsworthyho.

legenda

Prozaický nebo veršovaný epický žánr rozšířený zejména ve středověké literatuře, který vypráví o životě a mimořádných činech, zázracích a utrpení a mnohdy i o mučednické smrti světců a světic. Obvykle bývá zakončena výchovným naučením.

mýtus

Báje – vyprávění vyjadřující základní lidské otázky o světě, místě člověka v něm, o původu světa (kosmogonie), bohů, člověka nebo naopak o konci světa (eschatologie); funkcí mýtu je utvářet smysluplný obraz světa a identifikovat a harmonizovat člověka a společnost s daným přírodním i společenským řádem. Užívá symbolické prostředky vyjadřování, bývá anonymního původu, po generace kolektivně sdílen a tradován. Často tvoří ucelený soubor – mytologii. Pravda mýtu se opírá o důvěru, souznění a vyprávěním a jako taková nevyžaduje racionální prověřování. Potřeba vysvětlení, prověření a interpretace mýtu vede k jeho překonání a nahrazení filozofií, jak se stalo poprvé ve starém Řecku (polarita mýtu a logu).

novela

Epický prozaický žánr středního rozsahu se zajímavým, přehledně komponovaným příběhem. Novela směřuje rychlým spádem k nečekanému zakončení, pointě. Postavy novely se obvykle charakterově nevyvíjejí, děj nebývá zpomalován odbočkami ani rozsáhlými popisy jako např. v románu.

óda

Báseň oslavující pozitivní stránky života, vlast, silné osobnosti, lásku, přátelství, dobro, pravdu. Je pro ni typická vznešenost a nadnesenost stylu. Původní starořecké ódy byly doprovázeny hudebním nástrojem.

pásmo

Žánr poezie 20. století nazvaný podle básně Guillaumea Apollinaira, vyznačující se volným, asociativním spojováním významově často vzdálených motivů i větších tematických celků.

píseň

Kratší skladba pro jeden sólový hlas, popřípadě hlas s doprovodem, obvykle zhudebněná lyrická báseň. Nejrozšířenější druh vokální hudby. Podle původu se rozeznává píseň lidová a umělá, podle funkce duchovní a světská. Rozkvět umělé písně zejména od 19. století v Německu (Franz Schubert, Robert Schumann, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Johannes Brahms) a v dalších národních hudebních kulturách období romantismu. Ve 20. století žánr písně značně diferencován (píseň koncertní, taneční, šanson aj.).

poema

Rozsáhlejší lyrickoepická skladba, která v moderní poezii nahradila epos. Je rozšířená zejména v ruské romantické literatuře. V české literatuře např. *Romance pro křídlovku* od Františka Hrubína nebo *Jan Houslista* od Josefa Hory.

pohádka

Původně žánr lidové slovesnosti, prozaický výpravný žánr se smyšleným dějem a hlavním hrdinou, který představuje dobro, moudrost, poctivost, pracovitost, chytrost i sílu a další kladné lidské vlastnosti a ideály. Hrdina prochází těžkými zkouškami, ve kterých vždy vítězí, a nakonec ho čeká odměna. Pohádky se dělí na fantastické, kouzelné, legendární, novelistické a umělé.

Lidové pohádky sbírali zejména Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Josef Štefan Kubín, k tvůrcům umělých pohádek se řadí např. Hans Christian Andersen, Oscar Wilde, Antoine de Saint-Exupéry a Karel Čapek.

pověst

Prozaický výpravný žánr obsahující fantastické prvky, vedle nichž se ale objevují i reálné souvislosti s konkrétními historickými osobami, prostředím a událostmi.

povídka

Žánr prozaické epiky příběh s jednoduchým dějem, menším množstvím postav a s nepříliš komplikovanou fabulí. Děj povídky nemívá takový spád jako děj novely, často se uplatňují prvky uměleckého popisu. Povídkové postavy se v průběhu děje charakterově nevyvíjejí. Povídky se dělí např. na vědecko-fantastické, historické, psychologické.

román

Velký prozaický žánr vytvářející spojitou řadu povídkových, novelistických příběhů se společnými postavami. Román zachycuje rozsáhlý úsek života, složité mezilidské vztahy a situace jejich psychického prožívání. Románové postavy se v průběhu děje charakterově vyvíjejí. Hlavní dějová linie se rozvíjí vedlejšími, epizodními motivy. Romány se dělí podle časového určení, směru nebo proudu (román pikareskní, rytířský, realistický, naturalistický, nový), podle prostředí, v němž se odehrává děj (venkovský, městský) apod. Dále se romány dělí např. na sociální, historický, psychologický, utopický, filozofický, milostný, válečný, budovatelský (zejména v české a sovětské literatuře). Někdy je důležitá souvislost s žánrem věcné literatury, např. v biografickém románu, v románu-deníku, románu-fejetonu, románu v dopisech nebo v románu-kronice.

romance

Původně žánr ve španělské literatuře 14. a 15. století, lyrickoepická báseň doprovázená hrou na hudební nástroj. Postupně v ní převládala milostná tematika nad vyprávěním o hrdinských činech a ustálilo se celkové optimistické vyznění.

sci-fi

Science-fiction, SF, vědecko-fantastická literatura – zejména prozaická epika, někdy i drama, film nebo rozhlasová či televizní inscenace. Autoři příběhů se snaží domýšlet, jak bude vypadat vývoj vědy a techniky a jaký dopad bude mít tento vývoj na člověka i lidstvo. Jejím nejvýznamnějším představitelem je Jules Verne, později Aldous Huxley, v české literatuře Karel Čapek. V moderní literatuře patří k významným autorům zejména Ray Bradbury, Stanislaw Lem, v české literatuře Josef Nesvadba, Ondřej Neff, Ludvík Souček.

sonet

Znělka – forma lyrické básně o 14 verších: dělí se na 2 čtyřverší a 2 tříverší, zpravidla s pevným rýmovým schématem *abba abba cdc dcd*. V období renesance psali sonety zejména Francesco Petrarca, William Shakespeare a Michelangelo Buonarroti, v české literatuře využívali formy sonetu např. Ján Kollár, Jaroslav Vrchlický, Josef Svatopluk Machar, Antonín Sova, František Hrubín a Vítězslav Nezval.

tragédie

Základní dramatický žánr; drama vážného obsahu, v němž se hrdina dostává do konfliktu se silami, které jsou silnější než on, a většinou v tomto zápase podléhá.

Tragédie vznikla v antickém řeckém divadle, původně jako náboženské drama. Zobrazuje konflikt člověka s nadosobními silami (osudem), který vyústí v katarzi (očistění). Vrcholu dosáhla řecká antická tragédie v 5. století př. Kr. v dílech Aischyla, Sofokla a Eurípida. V římském antickém divadle je tragédie většinou krvavou hrou (např. Seneca). V renesanci se uplatnila zejména v alžbětinském divadle (Thomas Kyd, William Shakespeare) a byla chápána jako střet jedince s mravním zákonem nebo společenskými poměry. Tragédie se významně uplatnila v období klasicismu, kde byla antická tragédie vnímána jako nadčasový ideál: na klasicistní tragédii byl kladen požadavek striktní jednoty času, msta a děje. Základní konflikt klasicistní tragédie vyplýval z rozporu mezi citem a povinností (Pierre Corneille). V moderním dramatu se tragédie uplatňuje v různých podobách, většinou jako konflikt jedince, toužícího po svobodné volbě, se společenskými zákonitostmi. Jejimi autory jsou Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Henrik Ibsen, August Strindberg, Eugene O'Neill, Arthur Miller, Jean Anouilh, Tennessee Williams aj.

TROPY A FIGURY

Umělecký text může plnit svou estetickou funkci nejen svým námětem, ale i formou. Ve vývoji literatury se ustálily **2 skupiny jazykových prostředků pro aktualizaci** – tedy estetické ozvláštňování – **textu:**

A. Tropy (řec, *tropos* = *obrat*): spočívají v přenosu pojmenování směrem k neobvyklému, objevnému použití:

a) **Metafora** (včetně personifikace): přenesení pojmenování na základě (vnější) podobnosti (i mezi abstraktními jevy):

b) **Metonymie** (včetně synekdochy, hyperboly): přenesení pojmenování na základě (vnitřní) souvislosti;

c) **Ironie**: hodnotící pojmenování s použitím slov opačného významu.

B. Figury: spočívají v ornamentálních odchylkách od obvyklé podoby vět, je jich mnoho, nejčastější jsou:

1. Figury opakovací:

a) **epizeuxis**: opakování téhož slova nebo skupiny slov v jednom verši nebo větě;

b) **anafora**: opakování téhož slova nebo skupiny slov na začátku sousledných veršů;

c) **epifora**: opakování téhož slova na konci veršů;

d) **epanastrofa**: opakování skupiny slov na konci předešlého a na začátku následujícího verše nebo sloky;

f) **rým**: zvuková shoda na konci (někdy i uvnitř) veršů, v češtině obvykle začíná poslední přízvuknou samohláskou);

g) **zvukomalba**: napodobování zvuků hromaděním slov s příznačnými hláskami;

2. Figury syntaktické:

a) **inverze**: změna obvyklého slovosledu;

b) **elipsa**: vynechání (výpustka) slov nebo vět označujících skutečnosti známé z kontextu;

c) **aposiopeze**: významová a intonační neukončenost výpovědi;

d) **asyndeton**: spojení slov s vynecháním obvyklé spojky;

e) **polysyndeton**: spojení slov s nadbytečným užitím spojek;

3. Figury řečnické:

a) **apostrofa**: oslovení nepřítomné osoby nebo neživé skutečnosti;

b) **řečnická otázka**: tvrzení, které má podobu otázky (na niž se nečeká přímá odpověď);

c) **aluze**: odkaz (často citátový) na jiné umělecké dílo;

4. Hodnotící figury:

a) **eufemismus**: zjemňující výrazy pro označení drsných či nepříjemných skutečností;

b) **dysfemismus**: zhrubělé, hanlivé pojmenování (opak eufemismu);

c) **oxymóron**: spojení slov, která si navzájem odporují;

d) **paradox**: spojení dvou skutečností navzájem si odporujících (od oxymoronu se liší především tím, že má podobu celé věty, nikoli jen slovního spojení).